

УДК 343.97«192»(477.54)

О. В. Чернуха
Харківський національний медичний університет

СТАН ЗЛОЧИННОСТІ НА ХАРКІВЩИНІ В ПЕРІОД НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Досліджено проблеми, пов'язані зі станом злочинності в цілому та динамікою окремих її видів в Харкові у 1920-х роках. Криміногенна обстановка аналізується в контексті тих соціально-економічних змін у суспільстві, які були викликані проведенням нової економічної політики. З'ясовано, що зростання нових видів злочинів відбувалося через переплетіння економічних і політичних причин, які виникали на тлі послаблення державного контролю над суспільством.

Ключові слова: бандитизм, злочинність, міліція, неп.

Исследованы проблемы, связанные с состоянием преступности в целом и динамикой ее отдельных в Харькове в 1920-х годах. Криминогенная обстановка анализируется в контексте тех социально-экономических изменений в обществе, которые были вызваны проведением новой экономической политики. Установлено, что рост новых видов преступлений происходил из-за переплетения экономических и политических причин, которые возникали на фоне ослабления государственного контроля над обществом.

Ключевые слова: бандитизм, преступность, милиция, неп.

The article investigates problems associated with the status of crime in Kharkiv in 1920ies. The crime situation is analyzed in the context of the social changes in society, which were caused by the new economic policy conduction. The author draws the conclusion about increasing of crime because of the weak state control. The crime base expanded through coalescence of illegal behavior and economical and political reasons, which occurred because of the weakening of state control over society.

Keywords: brigandage, crime, police, The New Economical Policy.

Проблема боротьби зі злочинністю, особливо з її організованими формами, є актуальною у будь-якому суспільстві. Як правило, її загострення спостерігається на перехідних етапах, коли в суспільстві відбуваються істотні структурні зміни. Саме таким періодом у вітчизняній історії виявилися 1920-ті рр., які пройшли під знаком нової економічної політики. Неп, крім того, що мав і беззаперечні позитивні наслідки для відбудови зруйнованого світовою і громадянською війнами народного господарства, призвів до різкого зростання злочинності. Подібні тенденції спостерігалися і на Харківщині, більше того, криміногенна ситуація в нашому регіоні, зважаючи на столичний характер Харкова, багато в чому була показовою, тому дослідження стану злочинності в Харківській губернії представляє значний науковий інтерес.

Історіографія проблеми охоплює достатньо велику кількість робіт, частина з яких з'явилася ще в 1920-ті роки [1-5]. Звичайно, публікаціям того періоду бракувало наукового аналізу, але їх цінність полягає в тому, що вони передають атмосферу неспівського десятиліття, а це дозволяє краще зрозуміти певні тогочасні тенденції розвитку суспільства, зокрема й злочинного світу. За радянських часів більшість робіт мала узагальнювальний характер, що не передбачало докладного аналізу стану злочинності у тому чи іншому регіоні [6-7]. Лише останніми роками ситуація почала змінюватися, у тому числі завдяки роботам харківських істориків [8-10]. Проте кількість матеріалу все одно залишається недостатньою. Автор статті має на меті, спираючись на історіографічні надбання попередників і широке коло архівних джерел, дослідити загальну структуру злочинності на Харківщині 1920-х років та динаміку її окремих видів у порівнянні з іншими регіонами УСРР.

© Чернуха О. В., 2013

Після закінчення громадянської війни через економічну розруху більшість великих підприємств міста припинили випуск продукції, зросло безробіття. Масу безробітних постійно поповнювали демобілізовані з армії. Настрої цієї частини населення часто були далекі від законслухняності, вона часто ставала середовищем, яке породжувало кримінальні злочини. Скрутне матеріальне становище населення поглиблювалося неврожаєм і голодом 1921 р.

У цей період залишки різноманітних угруповань, що діяли під час громадянської війни, замість боротьби за владу під політичними гаслами стали на шлях злочинних дій проти населення, а згодом, під тиском військових частин і міліцейських загонів, перетворилися на малочисельні банди грабіжників. Статистичні дані (хоча й неповні) дають уявлення про тогочасний рівень злочинності в нашому регіоні. Тільки за один місяць – з 15 квітня по 15 травня 1921 р. – в Харківській губернії було зареєстровано 2344 злочини, з них 650 крадіжок, 45 збройних пограбувань, 22 вбивства й інші тяжкі злочини [11, с. 7].

У наказі начальника губміліції Кузнецова, який було видано на початку травня 1921 р., зазначалося, що останнім часом у Харкові побільшало випадків збройних пограбувань та інших злочинів [19, ф. Р-563, оп. 1, спр. 38-а, арк. 5]. Особливе занепокоєння викликав той факт, що злочинці раз по раз зникали з місця злочину безкарно. На думку начальника губміліції, це відбувалося через відсутність у місті міліцейських постів. Міліції наказувалося негайно активізувати боротьбу, щоб виправдати своє існування як органу боротьби зі злочинним елементом та охорони громадського правопорядку.

Якщо прослідкувати динаміку бандитських нападів того часу, то можна побачити загрозливу тенденцію до її зростання: у січні сталося 189 нападів, у червні – 312, а в грудні – вже 397 [19, ф. Р-563, оп. 1, спр. 65-а, арк. 14]. Слід зауважити, що це тільки ті випадки, за якими було порушено кримінальні справи.

Від 1 січня до 1 червня 1922 року в губернії було заарештовано 216 осіб за звинуваченням у бандитизмі, 45 бандитів було вбито під час сутичок з міліцією. Втрати правоохоронців склали 15 співробітників убитими і 7 пораненими [19, ф. Р-563, оп. 1, спр. 72, арк. 154].

Характерною рисою тогочасного бандитизму була тісна переплетеність соціальних мотивів із загальнокримінальними. Так, у квітні 1922 р. повідомлялося про появу добре озброєної банди чисельністю 10-12 осіб у районі селища Гути. За даними інформаторів, вона планувала напад на місцевий цукровий завод. Але, як свідчать документи, правоохоронні органи більше турбував не факт потенційного нападу бандитів, а те, що до них можуть приєднатися місцеві селяни, невдоволені проведенням посівної кампанії, та більше сотні колишніх працівників заводу, звільнених у зв'язку зі скасуванням загальної трудової повинності [12, ф. Р-563, оп. 1, спр. 72, арк. 6]. Тільки переведення до Гут військової частини з Богодухова завадило планам бандитів і дозволило утримати ситуацію в районі під контролем влади.

Бандитизм був не єдиною формою злочинів, поширених на початку десятиліття. Проаналізувати загальний стан злочинності у першій половині 1920-х рр. як на Харківщині, так і в деяких інших регіонах республіки, спробуємо за допомогою даних наведених нижче у таблицях.

Одразу слід зауважити, що ці дані висвітлюють роботу кримінальних розшуків і не охоплюють повністю звітні цифри щодо всіх правоохоронних структур. Але навіть вони дають досить розгорнуте уявлення про структуру й динаміку злочинності. По-перше, переважне місце в структурі злочинності України посідали майнові злочини: питома вага крадіжок сягала майже 90 %. На Харківщині цей відсоток був дещо меншим, але майнові злочини теж переважали.

По-друге, привертає до себе увагу різке зростання всіх видів злочинів у 1922 р. порівняно з 1921. Цьому фактові, на наш погляд, можна дати кілька пояснень. Передусім, у 1921 р., коли щойно завершилась громадянська війна, далеко не всі злочини фіксувалися, статистичні дані були неповними та фрагментарними. Крім того, різке збільшення злочинності у 1922 р. спричинив розгром повстанського руху, чимало учасників якого вдалися до загальнокримінальної практики.

Не слід забувати і про страшний неврожай та голод 1921 р., наслідки яких до певної міри паралізували навіть злочинний світ.

У 1922 р. пограбування, вбивства, крадіжки зростають майже по всіх названих регіонах, проте навіть у такий важкий час рівень злочинності на Харківщині значно поступається показникам Київщини, Одещини, не набагато перевищуючи Донбаський регіон. Можливо, це пояснюється і специфікою губерній (Київщина – центр повстанських рухів, Одеса – велике портове місто), і столичним статусом Харкова, що зобов'язував відповідні органи ретельніше слідкувати за станом злочинності в місті і губернії й вживати своєчасних заходів протидії.

Таблиця 1. Рух злочинності у Харківській, Одеській, Київській губерніях та на Донбасі у 1921–1924 рр.

Пограбування та вбивства					Крадіжки (всіх видів)				
Губернії	1921	1922	1923	1924	Губернії	1921	1922	1923	1924
Харківська	325	1412	702	340	Харківська	3970	11919	5969	3317
Одеська	885	1812	1141	322	Одеська	14730	14698	10691	5300
Київська	757	2138	2078	838	Київська	9660	14753	12815	6707
Донбас	1673	957	660	336	Донбас	10060	7050	3846	2010

Інші правопорушення					Загальна кількість злочинів				
Губернії	1921	1922	1923	1924	Губернії	1921	1922	1923	1924
Харківська	264	4659	3318	4554	Харківська	4580	17990	9989	8211
Одеська	9260	7345	5882	2936	Одеська	24875	23855	17614	8558
Київська	1857	3112	5492	10090	Київська	12335	20003	20385	17635
Донбас	2941	3573	2099	3578	Донбас	14698	11580	6605	5922

Таблиці укладено за даними Бюлетеня НКВС УСРР [12, с. 30-31].

У 1923 р. стала помітна дещо інша тенденція: до стійкого зниження кримінальних злочинів. Більш ніж удвічі знижується рівень пограбувань та вбивств, значно зменшується кількість крадіжок, що було свідченням як загальної нормалізації криміногенної ситуації в республіці у зв'язку з подоланням руйнівних наслідків світової та громадянської воєн, так і зміцненням міліцейсько-розшукового апарату губернії, зростанням професіоналізму його співробітників. Рішуча боротьба працівників харківського губрозшуку з озброєними бандами теж дала свої наслідки: протягом 1923–1924 рр. була ліквідована більшість озброєних банд. Точні й докладні відомості про бандитські напади на населені пункти Харківської губернії подавалися у щотижневих інформаційних зведеннях [19, ф. Р-203, оп. 1, спр. 324, арк. 11].

Певні позитивні зрушення у динаміці розвитку злочинності та протидії їй з боку правоохоронних органів ближче до середини десятиліття налаштовували на певний оптимізм, але до повної перемоги над злочинним світом було ще далеко. Запровадження непу, зміна соціально-економічних умов розвитку країни, початок нового розшарування в суспільстві спровокували й нове зростання кримінального елементу, відтак постало чимало питань перед молодією українською міліцією. Розгулу злочинності в цих умовах сприяли високий рівень безробіття серед дорослих та зростання дитячої безпритульності.

Аналізуючи стан злочинності на Харківщині у 1920-ті роки, не можна обійти увагою і факт великої кількості неповнолітніх серед бандитів того часу, що стало прямим наслідком дитячої безпритульності. Високий рівень цього негативного соціального явища, особливо в голодні роки переходу від «воєнного комунізму» до нової економічної політики, пояснюється не тільки масовим сирітством, але й відсутністю досвіду в управлінні соціальними процесами.

У певних місцевостях республіки більшість вихованців інтернатних закладів склали евакуйовані з Поволжя. Від липня 1921 року рух людей з голодних місцевостей до України ставав масовим. Спочатку діти з'являлися поодинокі, але до середини вересня потік безпритульних значно зріс, і більша частина цих дітей осідала на вузлових залізничних станціях. Основна маса безпритульних жила в порожніх вагонах і заради виживання вимушена була скоювати правопорушення.

Перша столиця Радянської України, ще й у статусі великого транспортного вузла республіки, приваблювала тисячі безпритульних дітей. Станом на 1921 рік в УСРР налічувалося приблизно 500 тис. напівсиріт і 250 тис. сиріт. Темпи зростання кількості безпритульних були надзвичайно високими, і вже влітку наступного року ця цифра становила 1,8 млн. [13, 1923 р., 4 січня]. Безпритульні діти заповнили вулиці, вокзали, ринки. Безпритульність стала катализатором розвитку злочинності серед неповнолітніх, алкоголізму, наркоманії, проституції, хвороб та інших негативних соціальних явищ.

З огляду на це у Харкові терміново була створена «Секція допомоги голодуючим дітям», спочатку при Центральній комісії допомоги голодуючим (Секція допголддіт при ЦКДГ), а потім при Центральній раді захисту дітей (ЦРЗД України) [14, с. 12]. Восени 1921 р. зусилля секції були спрямовані на евакуацію та розміщення дітей Поволжя у врожайних місцевостях України.

Безпритульними сиротами, виявленими міліціонерами під час проведення облав на вокзалах і вулицях міста, займалися районні комісії у справах неповнолітніх. Саме вони вирішували, куди відправляти безпритульних: до дитячого будинку, притулку чи колонії.

Статистичні дані Центрального управління карного розшуку свідчать, що в січні 1923 р. серед зареєстрованих Харківським губернським розшуком злочинців підліткового віку, сироти становили 67 %, у лютому – 100 %, у березні – 100 %, а в травні – 82 % [15, с. 10]. Власне у губернському центрі в січні 1923 р. було виявлено та зареєстровано 500 дітей-сиріт, що жили на вулицях. З метою усунення цього явища в грудні 1923 р. було створено 4 дитячих будинки на 300 місць [16, с. 97].

Проте велика кількість пільгових категорій дітей і неможливість їх забезпечення в сільській місцевості призвели до переповнення дитячих будинків. Саме з цих причин з'явилась інша хвиля бездоглядних дітей. Більшу її частину становили втікачі з дитбудинків і після невдалої реевакуації на батьківщину.

Тільки протягом 1923 р. через комісію в справах неповнолітніх пройшло майже 3600 дітей-правопорушників. Серед безпритульних з'явилися групи дрібних злочинців. Унаслідок неправильного укомплектування дитбудинків і там спостерігалися випадки правопорушень. У Старо-Московському районі 37% затриманих дітей займалися самогоноварінням. У районі Москалівки переважали крадіжки палива й товарів із вагонів, мали місце й квартирні крадіжки. Найбільш ненадійним районом вважався Іванівський, де значна частина дітей займалася всілякими крадіжками, серед них навіть з'явилися фармазонники й конокради. Необхідно зазначити, що в злочинах брали участь не тільки безпритульні, але й діти батьків, які проживали в місті. Майже 400 таких дітей було віддано батькам під нагляд [9, с. 164].

У рапорті начальника Харківської губміськмліції начальника відділу Харківського губернського розшуку від 24 липня 1924 р. йшлося про ліквідацію кількох банд, що займалися організацією розбійних нападів на громадян у Харківській губернії. Найстаршим із затриманих бандитів ледве встигло виповнитися 20 років [20, ф. 5, оп. 1, спр. 996, арк. 83-84]. Наприклад, вік дев'ятох учасників банди під назвою «Чорна маска» коливався у межах 15-20 років. Три лідери розбійницької зграї «Цеха» взагалі були підлітками 15-17 років. Виключно неповнолітні входили у зграю 16-річного Штеймана, який вже добре був відомий на той час правоохоронним органам через те, що його двічі намагалися притягнути до відповідальності за звинуваченнями у крадіжках [20, ф. 5, оп. 1, спр. 996, арк. 85].

На 1 жовтня 1924 р. за рівнем злочинності Харків вийшов на одне з провідних місць серед окружних центрів (від початку року скоєно 2361 злочин), проте ще істотно поступався сумнозвісним «лідерам» – Одесі та Києву, де відповідно було зафіксовано 4023 та 4363 випадки протиправних дій [17, с. 321]. Прикметним злочином цього періоду стають розтрата. Нова економічна політика повернула до повсякденного життя масу спокус, які, здавалося, залишились удореволюційному часі. Надмірний потяг службовців до азартних ігор спричиняв неминучі розтрата державних та суспільних коштів. Серед посадових злочинів розтрата, за статистичними даними 1925 р., впевнено посідає перше місце [20, ф. 5, оп. 2, спр. 2326, арк. 109]. Розслідуванню таких злочинів нерідко

заважали різноманітні бюрократичні перепони, хабарництво, адміністративний тиск, що продовжувало негативно впливати на загальний рівень розкриття злочинів.

Якщо порівнювати кількість кримінальних справ, що виникли протягом 1925 р. у Харкові та на Харківщині в цілому, то по місту рівень злочинності виявиться дещо нижчим – 14477 справ проти 17796, тоді як, наприклад, на Київщині та Одещині спостерігалася зворотна ситуація [20, ф. 5, оп. 2, спр. 2326, арк. 107]. Це можна пояснити тим, що на Харківщині було значно більше міст.

У другій половині 1920-х років у Харкові помітно поменшало вуличних злочинів, а саме – пограбувань та розбійних нападів на громадян із застосуванням холодної чи вогнепальної зброї. Натомість зросла кількість хуліганських вчинків. Оскільки більшість з них було вчинено особами, що перебували у нетверезому стані, не в останню чергу це пояснюється поширенням самогонваріння та пияцтва [18, с. 55]. Серед злочинів, скоєних у приміській смузі, домінували дрібні крадіжки й хуліганство, траплялись окремі випадки конокрадства і крадіжок худоби. 66 % злочинів було скоєно 1926 року в місті. Більшість міських злочинів складала грабежі, кишенькові крадіжки, посадові злочини й шахрайство [19, ф. Р-845, оп. 2, спр. 637, арк. 51].

Продовжував еволюціонувати такий небезпечний вид злочину, як бандитизм. Наприкінці десятиліття він у тому вигляді, в якому існував на початку 1920-х років, майже зійшов нанівець. Замість великих бандитських угруповань з'явилися нечисельні (до 5 осіб) грабїжницькі зграї, що час від часу нагадували про себе майже в кожному районі губернії. У добовому збірнику «Про пригоди та злочини по м. Харкову» за 1 серпня 1928 р. згадували два епізоди пограбувань, здійснених такими зграями [20, ф. 5, оп. 3, спр. 1214, арк. 19]. Так, на Нетечинській набережній четверо грабїжників, озброєні ножами, пограбували й поранили робітника заводу «ВЕК», а на світанку того ж дня четверо невідомих на виїзді з міста в районі Помірок пограбували 20 підвод селян, що їхали базарювати. Привласнивши їхні одяг, гроші й харчі, грабїжники зникли у лісі. Схожі повідомлення потрапляли майже до кожного добового збірника, що свідчить про неабияку поширеність такого роду злочинів на Харківщині.

У деяких випадках злочинці діяли особливо зухвало. Увечері 14 грудня 1928 р. четверо грабїжників вчинили напад на хлібний розподільник на вул. Плеханівській [20, ф. 5, оп. 3, спр. 1214, арк. 50]. Охоронець встиг забрати з каси 400 рублів та вибігти на вулицю. Під час погоні бандити застрелили його. На постріли зреагував постовий міліціонер, який, намагаючись завадити втечі грабїжників, отримав тяжке поранення. Злочинцям вдалося зникнути з місця пригоди.

Наприкінці десятиліття рівень злочинності на Харківщині залишався одним з найвищих у республіці. Якщо за статистичними даними 1928 р. в середньому по УСРР 121 злочин припадав на 10 тис. населення, то в Харківському окрузі цей показник дорівнював 197, поступаючись лише Одеському (216 злочинів) [20, ф. 5, оп. 3, спр. 1214, арк. 38]. Ситуація ускладнювалася тим, що в столиці швидкими темпами зростала кількість населення, переважно за рахунок співробітників вищих законодавчих і виконавчих органів влади та членів їх родин. До 1925 р. відновили роботу й досягли довоєнного рівня виробництва промислові підприємства міста. У Харкові функціонувала більшість управлінь республіканських кооперативних і громадських організацій. Щодня для вирішення різних господарських питань з усіх куточків республіки сюди прибували тисячі відряджених. Жвава торгівля відбувалася в державному та приватному секторах, на ринках міста. Ці обставини приваблювали до міста кримінальні елементи різної «кваліфікації», що й ускладнювало криміногенну ситуацію.

Серед різних видів злочинів безсумнівне лідерство, як і раніше, належало крадіжкам та кваліфікованим крадіжкам, тобто скоєним за допомогою технічних засобів. Що ж до інших злочинів, то привертає увагу чимала кількість протиправних дій, пов'язаних з різними видами шахрайства та підпалами. Неп надавав достатньо можливостей «проявити» себе особам, схильним до заволодіння чужим майном шляхом шахрайських дій. А поширення підпалів було вже свідченням нової тенденції – з переходом до політики колективізації, активізувалася боротьба з так званими «куркулями», зокрема й у такий непривабливий спосіб.

Найбільш небезпечними у криміногенному відношенні залишалися ринки, вокзали та околиці міста. У травні 1929 р. начальником міської міліції було видано кілька розпоряджень стосовно

посилення міліцейського контролю за Помірками. На шосе, яке тут пролягало, регулярно відбувалися напади на селян, що прямували на базари. Було прийнято рішення встановити в цьому районі постійне чергування роз'їзду кінних міліціонерів [19, Ф. Р. 564, оп. 1, спр. 542, арк. 198].

Якщо звернутися до аналізу злочинності саме в столичному місті в першому півріччі 1929 р. й порівняти статистичні дані з аналогічним періодом 1928 року, то отримуємо таку картину подану в таблиці 2.

Таблиця 2. Рівень розкриття злочинів у Харкові за перші півріччя 1928 та 1929 рр.

Вид злочину	Січень–червень 1928 р.			Січень–червень 1929 р.		
	Вчинено	Розкрито	%	Вчинено	Розкрито	%
Бандитизм	18	5	27,8	39	24	61,5
Розбій-пограбування	223	131	58,7	201	149	74,1
Вбивства	22	10	45,5	38	24	63,2
Конокрадство	22	3	13,6	13	5	38,4
Крадіжки прості	1917	613	32,1	1797	906	50,6
Крадіжки кваліфіковані	1102	315	28,6	1177	646	55,1
Підпали	37	6	16,2	2	2	100
Інші	220	73	33,1	220	178	81
Загалом	3561	1156	32,3	3487	1934	55,5

Підраховано нами [20, ф. 5, оп. 3, спр. 145, арк. 10].

Як свідчать статистичні дані, загальний рівень злочинності залишався приблизно на одному рівні. Певним винятком можна вважати збільшення випадків бандитизму майже удвічі. Це обумовлюється проблемами у соціально-економічному розвитку: багато планів, відносно зростання життєвого рівня, залишались не реалізованими; результати розвитку промисловості та сільського господарства не відповідали очікуванням громадян; було поновлено карткову систему. Хоча, як зазначалося вище, великих бандитських угруповань, які б налічували десятки чи сотні учасників, на той період не існувало. Посилення міліцейського контролю над злочинним світом дало зростання кількості розкритих злочинів, серед яких найбільш проблемними знову ж таки залишалися крадіжки та випадки конокрадства.

Динаміка розвитку злочинності на Харківщині в роки непу мала хвилеподібний характер. Надзвичайно напруженою криміногенна ситуація була на початку десятиліття, коли ще далеко не всі наслідки громадянської війни вдалося подолати. Ближче до середини 1920-х років спостерігається помітне зниження загального рівня злочинності – отже, державі та правоохоронним органам вдалося опанувати ситуацію як загалом у країні, так і на Харківщині зокрема. Проте невдовзі знов починається підйом злочинності під впливом негативних проявів нової економічної політики.

У структурі злочинності Харківщини упродовж досліджуваного періоду переважали майнові злочини. У першій половині 1920-х років великою проблемою був бандитизм, що виник із залишків розгромлених селянських рухів.

Із запровадженням непу важливе місце у структурі злочинності почали займати злочини, пов'язані з різноманітними видами шахрайства, відроджувалася професійна злочинність, про що свідчить збільшення кількості кваліфікованих крадіжок. Велику небезпеку становили протиправні дії невеликих розбійницьких зграй, що прийшли на зміну багаточисельним бандитським формуванням.

Постійна міграція населення із сільських районів до міста стирала кордони між специфікою міської і сільської злочинності. Хуліганство, розбої й грабежі, статеві й посадові злочини, раніше характерні тільки для міста, проникали в село, а самогоноваріння, важкі тілесні злочини, раніше більше притаманні сільській місцевості, закріплювалися в Харкові й таких містах, як Куп'янськ, Ізюм, Лозова, Богодухів, Охтирка тощо. Проте міста зберегли за собою першість з майнових злочинів, тоді як у сільських регіонах переважала група господарських злочинів. Пора року також впливала на рівень злочинності, наприклад, настання темних осінніх ночей, приводило до збільшення різних крадіжок і збройних нальотів. За кількістю кримінальних справ місто

випереджало село. При цьому міська злочинність була орієнтована проти власності, а сільська – проти особистості.

Таким чином, у період непу, у зв'язку з послабленням державного контролю за суспільством, злочинність не тільки не зникла, але й стала розвиватися хвилеподібними темпами, а її база не тільки не скоротилася, але й розширилася за рахунок економічних і політичних причин.

Література

1. Балицкий В. Шесть лет на посту / В. Балицкий. – Х.: Государственное издательство Украины, 1926. – С. 23-25.
2. Болдырев М. Борьба с бандитизмом и уголовщиной / М. Болдырев // Административный вестник. – 1925. – № 3. – С. 6-9.
3. Волков Г. Имущественные преступления / Г. Волков. – Х.: Юридическое издательство НКЮ УССР, 1928. – 320 с.
4. Герцензон А. Основные тенденции динамики преступности за десять лет / А. Герцензон // Советское право. – 1928. – № 1. – С. 11 – 24.
5. Гувэ О. Шесть лет борьбы с уголовной преступностью на Украине / О. Гувэ // Бюллетень НКВД. – 1925. – № 2. – С. 26-33.
6. Алтуев В. Участь міліції України в боротьбі з бандитизмом у 1921–1925 роках / В. Алтуев // Український історичний журнал. – 1973. – № 10. – С. 119-124.
7. Из истории милиции Советской Украины / [состав.: П. Синицын]. – К.: РИО при МООН УССР, 1965. – 498 с.
8. Зайцев Б. Харьковская городская милиция в 1920-х гг. / Б. Зайцев, Б. Мигаль // Universitates. – 2008. – № 4. – С. 29–41.
9. Коцан І. Міліція Харківщини у 1917 – 1930 рр.: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / І. Коцан. – Х., 2003. – 190 с.
10. Міхеєва О. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919–1929) / О. Міхеєва. – Донецьк.: Східний видавничий дім, 2004. – 248 с.
11. Борьба с бандитизмом: сборник статей / [состав. Г. Власенко]. – Х., 1921. – 111 с.
12. Бюллетень НКВС УСРР / Харків, 1924–1927/.
13. Коммунист. Орган ЦК КП(б)У /Харьков, 1919–1926/.
14. Виноградова-Бондаренко В. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ століття / В. Виноградова-Бондаренко [Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01]. – К.: Ін-т педагогіки АПН України, 2001. – 21 с.
15. Зінченко А. Дитяча безпритульність в Радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття / А. Зінченко [Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01]. – Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. Мечникова, 2002. – 17 с.
16. Рідний край: [Навчальний посібник з народознавства / За ред. І. Прокопенка]. – Х.: Основа, 1993. – 582 с.
17. Михайленко П. Історія міліції України у документах і матеріалах / П. Михайленко, Я. Кондратьєв – К.: Генеза, 1999. – 412 с. – (1926–1937 рр.; т.2).
18. Курило С. Жизни своей не щадя. Из истории милиции Харьковщины / С. Курило – Х.: Прапор, 1987. – 295 с.
19. Державний архів Харківської області (ДАХО).
20. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (ЦДАВО).